

УДК 141.1(430)

КАТЕГОРІАЛЬНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ГАЙДЕГГЕРІВСЬКОГО РОЗУМІННЯ ОНТОЛОГІЧНОЇ СИТУАЦІЇ ЛЮДИНИ

Возняк С.В.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Стаття присвячена розгляду антропологічних ідей у фундаментальній онтології Мартіна Гайдеггера. Доводиться, що недоцілним є звинувачення Гайдеггера у елімінації даної проблематики, оскільки широка інтерпретація поняття *Dasein* може розумітись як фундамент для побудови альтернативної антропологічної концепції. Розкриття сутнісних рис *Dasein* дозволяє говорити про розрізнення феноменології М. Гайдеггера та Е. Гуссерля як про категоріальне джерело гайдеггерівського розуміння онтологічної ситуації людини.

Ключові слова: трансцендентальна свідомість, буття, суще, феноменологія, людина, інтенціональність.

Постановка проблеми. Вести мову про антропологічну проблематику у гайдеггерівській фундаментальній онтології без будь-яких додаткових уточнень навряд чи можливо – *рефлексивної, артикульованої антропології* там не спостерігається, Гайдеггер ставить питання про буття. Але і не можна на цій підставі стверджувати, що у фундаментальній онтології людини щезає взагалі. Скоріше, створюється деякий якісно новий регіон антропології. Звідси важливість постановки питання щодо прояснення місця і долі людини у фундаментальній онтології, враховуючи побутуючий і понині погляд, що гайдеггерівський проект онтології – «знелюднений» (у прямому, а не у моральному значенні слова). Йдеться про критику Гайдеггера з боку антропологічної традиції 20-30-х років ХХ століття (М. Шелер, Е. Кассіер, Г. Плеснер, А. Гелен) і більш пізню критику з боку діалогічної філософії (М. Бубер, Е. Левінас). Оскільки продуктивною, двобічною полемікою між Гайдеггером і названими вище мислителями не відбулося, автор стверджує, що розуміння місця і ситуації людини у гайдеггерівській онтології відкривається не на шляху антропологічного чи діалогічного аналізу філософії мислителя епохи «Буття і часу», але – на шляху пошуку теоретичних засад фундаментальної онтології в цілому.

Через двояку спрямованість основної думки даної статті актуальність її також є двоякою: якщо прояснення трансформації Гайдеггером гуссерлівської феноменології проливає світло на розуміння місця людини у фундаментальній онтології, то правильним буде і зворотне твердження: антропологічний розріз гайдеггерівської онтології прояснює і уточнює теоретичну основу лінії наступності Гуссерль-Гайдеггер.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема співвідношення гайдеггерівської та гуссерлівської феноменології неодноразово приваблювала увагу дослідників. Частіше це питання розглядається у зв'язку з осмисленням специфіки феноменології (С. Бистрицький, В. Кебуладзе, Ж.-Л. Маріон, М. Мерло-Понті, Н. Мотрошилова, Л. Мікешина, П. Рікер) та способу філософствування М. Гайдеггера (Ж. Бофре, Т. Васильєва, П. Гайденко, О. Михайлов, І. Михайлов, Н. Мотрошилова, Р. Сафранські, Ф. Херрманн, О. Черняков). При цьому основна увага приділяється розкриттю нових горизонтів для феноменологічних досліджень у сфері пізнання (Л. Мікешина,

Н. Мотрошилова), конкретизується це питання як виникнення істинного, отже, універсально-об'єктивного, знання із завжди обмеженої фактичності досвіду людини та людства (С. Бистрицький, В. Кебуладзе), з метою винайдення підходів для розгляду релігійної (Ж.-Л. Маріон, Т. Самаріна) та естетичної (М. Дюфрен, М. Рішир, А. Ямпольська) проблематики. Показовою є двозначність твердження «постметафізичної» природи феноменології: традиційним є розгляд феноменології як антиметафізичного проекту [8], але Ж. Бенуа говорить про феноменологію як таку, що зберігає метафізику, проти якої сама виступала [1, с. 205]. І це привертає увагу до метафізики у її антропологічному звучанні [4; 6; 11].

При розгляді філософії М. Гайдеггера дослідників приваблюють питання спільних та відмінних моментів гуссерлівської та гайдеггерівської феноменології (Ч. Алієва, Ж. Бенуа, Є. Борисов, Я. Слінін, Г. Фігаль, Ф. Херрманн). Особливо значущою бачиться установка О. Чернякова, який поміщує феноменологію у контекст практичної філософії [16, с. 214, 257-258], що виводить на осмислення специфіки феноменологічного методу у застосуванні його до антропологічної проблематики, причому наявні дві протилежні установки – як «знелюднення» філософії, так і надмірна антропологізація. Виявлення способів підходу до цього питання і потрапляє у центр розгляду у цій статті.

Мета статті – виявити у трансформації Гайдеггером гуссерлівської феноменології ті сутнісні моменти, які служать теоретичним підґрунтям для можливого аналізу ситуації людини у фундаментальній онтології.

Виклад основного матеріалу. Відкриваючи Гуссерля, Гайдеггер переймався зовсім іншою проблемою, ніж феноменологія [13, с. 82]. Ж. Бофре конкретизує так: «Питання, що підштовхнуло Гайдеггера до читання Brentano, було наступним: якщо *суще* виражається чисельністю способів, то якою є *едність* цієї множини?» [2, с. 162]. Тобто, фундаментальне питання про *буття сущого*, яке служило імпульсом усього гайдеггерівського філософствування і стало фундаментальною основою для «Буття і часу», виростає не з феноменології, але саме феноменологія Гуссерля стає для Гайдеггера тією методологічною сферою, з якої і є можливою будь-яка онтологія. Істотним є те, що у пункті розуміння феноменології як основного методу філософії як строгої науки думки Гайдеггера і Гуссерля звучать

в унісон: «Феноменологія для Гуссерля і Гадеггера, будучи методологічним поняттям, припускається не тематичним предметом філософії, а як його розробки» [15, с. 32]. Гадеггер приймає основні феноменологічні позиції Гуссерля, розроблені у «Логічних дослідженнях». Зокрема, йдеться про фундаментальні відкриття: інтенціональність як визначальну структуру свідомості та ідею категоріального споглядання і категоріального апріорі.

Розходження починається після розробки Гуссерлем ідеї трансцендентальної свідомості. Гадеггер бачить у ній повернення, деякий відкат у традиційну метафізичну установку, в якій побачив виразне упускання питання про буття суцього. Гадеггер онтологізує феноменологічну проблематику, тим самим радикалізуючи гуссерлівську максиму «до самих речей!». Незважаючи на те, що зрима розходження починається саме з різних тлумачень свідомості, відмінність гадеггерівського і гуссерлівського розуміння основних завдань феноменології має починатися не з цього пункту. Вище вже було сказано, що у феноменологію Гадеггер приходять, вже будучи збентеженим питанням про буття суцього, – тобто питанням, якого Гуссерль не ставив як основного для феноменології. Його феноменологічний проект починається з критики психологізму і натуралізму у філософії. Гадеггер погоджується з учителем, вважаючи розгортання ідеї інтенціональності як базової структури свідомості проливом у філософії. Але на цьому, за Гадеггером, феноменологія і зупиняється, скокуючись в ідею трансцендентальної свідомості, яка приводить її до традиційного упускання питання про буття суцього [14, с. 138].

Зупинимось детальніше на онтологічній недостатності гуссерлівської феноменології. Виявлення суб'єктивності як первинної сфери по відношенню до суб'єкта і об'єкта пізнання, до моральних та естетичних орієнтацій людської свідомості – одна з найбільш фундаментальних тем феноменологічної філософії Гуссерля. У феноменологічній установці предмет втрачає своє незалежне від свідомості існування й перетворюється у даність предмету, його смисловий образ. Тому трансцендентальна суб'єктивність не визнає пріоритету жодного виду предметності як вихідної точки рефлексії – у цьому смислі усі феномени є різнозначними. І саме тому онтологічні тенденції у феноменології Гуссерля проявилися не у повній мірі: роль буття приймає на себе свідомість, що феноменологічно рефлектує, призначення її – приводити до очевидності даність предметів і тим самим розкривати останні як феномени. Цю думку точно прояснює П. Гаєденко: «предметом безпосереднього сприйняття після «винесення за дужки» емпіричного світу як трансцендентного свідомості залишається чиста структура самої свідомості» [7, с. 120]. Цим обгрунтована необхідність феноменологічної редукції [7, с. 110].

Гуссерль намагається сумістити феноменологічно витлумачений класичний раціоналізм з тими моментами свого вчення, у яких свідомість розуміється ширше, ніж самосвідомість. Це досягається лише за допомогою регулятивного, не феноменологічного принципу, який формулює основне завдання феноменологічної роботи: пере-

творити спонтанні дії суб'єктивності в усвідомлено-відрефлектовані. Таким чином, «свідомість відкриває себе в якості фундаментального регіону буття, але онтологія свідомості як сфера чистого самопроявлення виявляється непояснимою з феноменологічних позицій» [10, с. 111]. Дійсно, в інтенціональному акті ми не вбачаємо буття як судження або частину судження, воно непередикативне, і у цьому пункті Гадеггер і Гуссерль погоджуються з Кантом. Тому, як було сказано вище, роль буття з необхідністю приймає на себе свідомість, яка, проводячи феноменологічну редукцію, здатна ейдетично побачити цілісний, «чистий» феномен, а не сукупність його емпіричних та інших ознак. Через подібну нереклексивну «онтологізацію» трансцендентальної свідомості питання про буття як таке Гуссерлем не ставиться.

На відміну від Гуссерля Гадеггер робить спробу свідомо експлікувати питання про буття. Оскільки він прагне вийти за рамки онтології свідомості, мова йде вже не про буття свідомості, а про буття як таке і, відповідно, про «фундаментальну онтологію». Розуміння буття, за Гадеггером, завжди існує, але воно залишається смутним. Тому при спробі поставити питання про буття потрібно вказати на таке суще, в якому буття саме себе виявляє. «Цим сущим, відповідно до Гадеггера, і є ми самі, такі, що запитують про буття. Для позначення цього суцього, яке має буттєву можливість запитання, Гадеггер вибирає термін *Dasein*» [10, с. 112].

Як тільки у фундаментальній онтології з'являється термін *Dasein* (який буквально перекладається слов'янськими мовами як «ось-буття» або ж більш вільно – але, на мою думку, більш влучно – як «присутність»), можна вести мову про ситуацію людини у творчості раннього Гадеггера. Саме тут вістря нашого дослідження – через виявлення *Dasein* як базової онтологічної структури людини можливо побачити коріння «антропологічної» проблематики фундаментальної онтології через онтологізуючу трансформацію Гадеггером гуссерлівської феноменології. «Через вживання категорії *Dasein* Гадеггер претендує на принципову зміну способу розгляду людини у філософії на протиположний усім пост-платонівській традиції європейської філософії» [9, с. 137]. А втім, не варто беззастережно ототожнювати *Dasein* з людиною у специфічно антропологічному плані, оскільки *Dasein* – це, скоріше, спосіб буття людини, її онтологічна конституція, а не уся багатоманітність людської природи. Можна лише попередньо застережити стосовно того істотного моменту, що буттєва структура «ось-буття» містить у собі всі специфічні прояви згаданої багатоманітності, у чому і полягає принципова новизна принципу розгляду людини, що пропонує Гадеггер. «Запитуюче про буття суцього – *Dasein* – має бути визначене у своєму бутті, але у той же самий час буття стає доступним тільки через це суще» [10, с. 112]. Тим не менше Гадеггер заперечує наявність «кола у доведенні», оскільки суще у своєму бутті може бути визначене і без експліцитного розуміння буття» [12, с. 8]. Тут можна, скоріше, говорити не про «коло», а про деяку взаємну діалогічність (взаємопрояснення) буття як такого і буття *Dasein*.

Такий підхід виражає як спорідненість з вченням Гуссерля, так і істотну відмінність від нього. Феномени у Гайдеггера далеко не рівнозначні, як у Гуссерля. Людина виявляється єдиним феноменом – сущим, яке себе показує у собі самому незалежно від того, розкриває свідомість цей феномен чи ні. Іншими словами, людина виявляє свою суб'єктивність незалежно від самосвідомості чи від пізнавальної свідомості. Не свідомість розкриває предмет як феномен, а само суще – Dasein, що запитує про буття і тим самим володіє можливістю буття, розкриває себе у собі самому, безперервно проявляє і виявляє себе, трансцендує, тобто виходить за межі несумірного з Dasein сущого – наявного. Це виходження-за Гайдеггера вловлює термінологічно як екзистування.

Фактично, основне розходження ідей Гайдеггера і Гуссерля вкорінене саме у різному розумінні природи свідомості. Непорушне право свідомості покладати феномени свого бачання і бути для себе самої первинно даною реальністю ставиться Гайдеггером під сумнів, оскільки у такому випадку незрозуміло, яким чином свідомість виявляє саму себе. Філософ, по суті, прагне показати взаємну необхідність проблеми буття і проблеми людини, які повинні втратити свою самостійність.

Таким чином, саме питання про людину, поставлене на ґрунті антропології, тобто у пошуках визначеної «людської природи», стає сумнівним. М. Гайдеггер стверджує, що навіть якщо буде вивчена природна річ «людина» як одне з явищ світу і буде визначеним її спосіб буття, її реальність, але при цьому питання і визначення не зачеплять її істотності, інтенціонального у її бутті – вони зачеплять тільки наявне буття речі, якій її дії притаманні тільки як те, що додається, але не є релевантним для визначення буттєвого характеру цього сущого [14, с. 122]. Інакше кажучи, незрозуміло, яким чином можливо вести мову про *людське* у людині (тобто про те, що визначає цей вид сущого як такий), якщо усі її визначення і властивості як речі світу не утворюють онтологічної єдності. Буття залишається для Гайдеггера основним питанням і основною темою філософії. Проте це не відмова від проблеми людини, але спроба її нової постановки.

Слід підкреслити особливість гайдеггерівської онтології, суть якої у тому, щоб вказати на відмінність буття і сущого і, отже, на відмінність сущого, в якому проявляється буття, і несумірного з Dasein сущого. Цю відмінність, за Гайдеггером, не можна визначити формально-логічно; навпаки, вона є первинною і являє собою первісну інтуїцію сущого, що екзистує. Гайдеггер підкреслює, що відмінність, яку він називає онтологічною, не привноситься пізнавальною свідомістю, а вкорінена у самому способі існування людини. Отже, основним завданням у Гайдеггера стає не «прояснення смислу світу» в останній очевидності трансцендентальної суб'єктивності, як це розуміє Гуссерль, а прояснення смислу буття, у якому коріниться пізнавальна установка.

Рух від Гуссерля до Гайдеггера уявляється як зміщення центру тяжіння філософської думки зі свідомості на буття, але при цьому зберігається фундаментальна феноменологічна методологія постановки проблеми. Приймаючи гуссерлівську

ідею інтенціональної природи свідомості, Гайдеггер онтологічно розповсюджує принцип інтенціональності на все буття людини, і розкриває він цей принцип через екзистентність, екстатичність Dasein: «Перехід з інтенціональності до екстазу, отже, постійно мається на увазі, і, тільки беручи його до уваги, можна пояснити відношення Гайдеггера до Гуссерля, оскільки цей перехід був не просто зсувом, а стрибком, який одразу ж переносить нас з однієї області в іншу. Для того, хто здійснив стрибок від свідомості до буття, останнє є не об'єктом свідомості, але простором виявлення сущого, і тоді саме буття, а не свідомість, стає фундаментальним питанням» [2, с. 175].

Фактично, «екзистенція» (у гайдеггерівській феноменологічній транскрипції слова) – це не просто конститутивна здатність свідомості бути свідомістю-про, спрямовуватися на щось, покладене поза свідомістю, але – здатність виступати за межу власної самості назустріч неприхованості буття. Основоположним є не погляд-зсередини, але виступання-назовні. Це можна характеризувати як сутнісну зверненість Dasein, ось-буття, до «ось» свого буття, яке у фундаментальній онтології розкривається як часовість.

Можна сказати, що Гайдеггер дійсно дезантропологізує людину, але це не значить, що фундаментальна онтологія, виявляючи фундаментальність буття як основу для будь-якого виду сущого, випускає й елімінує людину. Навпаки, строго кажучи, Гайдеггер радикалізує і загострює питання про ситуацію людини у світі саме як людини, доводячи, що жодна онтологія не може бути вибудована інакше, окрім як із сущого, здатного запитувати про буття через свою природу. Інша справа, що будь-які антропологічні спроби визначити людину як суще зсередини самого сущого – тобто через її властивості й ознаки – чимало втрачають у вазі. Загострення цього питання надане Т. Васильєвою: «Проблема людини не може бути вирішена антропологією. <...> Людина – все ще головне у цьому світі, але вона не може вважати своє буття раз і назавжди забезпеченим, її хитке 'тут' і 'тепер' потребує турботи. Усвідомлення виливається у стурбованість» [3, с. 121].

Висновки. І все-таки, ми говоримо про «онтологічну ніщойність» людини (яку часом іменують «мерехтінням» [17]), оскільки якщо ми приймаємо екзистенцію Dasein як спосіб здійснення людського буття, то повинні визнати, що увесь предметний зміст, що утворює людину як особистість, знаходиться поза Dasein і набувається виключно через енергійно-вольове виступання за рамки власного сущого в *інше*. Тут криється внутрішній *діалогізм* гайдеггерівської фундаментальної онтології – що робить М. Гайдеггера представником діалогічної тенденції у філософії. На цьому ґрунті усувається протиставлення теоретичної та практичної філософії – феноменологія як метод побудови фундаментальної онтології виявляє себе не як один з родів пізнання, а як вчинок, коли «гідне мислення» є породженням і утриманням нового способу життя, а значить онтологія стає етикою – не окремою галуззю теоретичного дослідження, а етосом, стилем життя, утриманням зусилля здійснення і відповідальності. І це повертає нас до одвічного завдання філософії,

виразно представленого сократично-платонівською традицією – бути засобом конституювання людини у історії, чому ми приділяємо спеціальну увагу [5]. Сутнісні риси ситуації людини у гайдеггерівській онтології коріняться в екзистенці-

альній аналітиці Dasein (про що свідчить сама структура «Буття і часу»), а категоріальна схематика Dasein, у свою чергу, на пряму сходиться до розрізнення феноменологічних установок Гуссерля і Гайдеггера.

Список літератури:

1. Бенуа Жослен. Преодоления метафизики / Жослен Бенуа; [пер. с франц. И. И. Блауберг] // Историко-фило-софский ежегодник'2010. – М.: Центр гуманитарных инициатив, 2011. – С. 205-222.
2. Бофре Ж. Гуссерль и Хайдеггер / Ж. Бофре; [пер. с франц. В. Ю. Быстров]. Диалог с Хайдеггером. В 4-х книгах. Кн. 2. Новоевропейская философия. – СПб.: Владимир Даль, 2009. – С. 161-235.
3. Васильева Т. И. «Бытие и время» М. Хайдеггера в философии XX века / Т. И. Васильева // Материалы обсуждения: Ахутин А. В., Молчанов В. И., Васильева Т. И. // Вопросы философии. – 1996. – № 1. – С. 110-121.
4. Возняк С. В. Обреченность философии на метафизику / С. В. Возняк // «Метафізичний дискурс у філософії: історія і сучасність» (тези Міжнародної наукової конференції «XXIX-ті Читання, присвячені пам'яті засновника Львівсько-Варшавської філософської школи Казимира Твардовського», 11-12 лютого 2017 року) / Відп. ред. В. Л. Петрушенко. – Львів: Ліга-Прес, 2017. – С. 68-71.
5. Возняк С. В. О смыслах «историчности» человека / С. В. Возняк // «Людина – соціум – історія: складності сучасних взаємин» (тези Міжнародної наукової конференції «XXVIII-мі Читання, присвячені пам'яті засновника Львівсько-Варшавської філософської школи Казимира Твардовського», 11-12 лютого 2016 року) / Відп. ред. В. Л. Петрушенко. – Львів: Ліга-Прес, 2016. – С. 236-238.
6. Возняк С. В. Метафізичний вимір кантівського апіорі / С. В. Возняк // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2017. – № 2(112). – С. 55-63.
7. Гайденко П. П. Научная рациональность и философский разум в интерпретации Эдмунда Гуссерля / П. П. Гайденко // Вопросы философии. – 1992. – № 7. – С. 112-127.
8. Кебуладзе В. Феноменологія і герменевтика як методологічні стратегії в сучасній українській філософії та гуманітаристичі / В. Кебуладзе // Філософія освіти. – 2013. – № 1. – С. 128-139. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhilEdu_2013_1_10
9. Михайлов А. А. Проблема «субъективности» в фундаментальной онтологии М. Хайдеггера / А. А. Михайлов // Проблема сознания в современной западной философии: критика некоторых концепций / В. А. Подорога, А. Б. Зыкова, И. С. Вдовина и др. – М.: Наука, 1989. – С. 137-156.
10. Молчанов В. И. Гуссерль и Хайдеггер: Феномен, онтология, время / В. И. Молчанов // Проблема сознания в современной западной философии: критика некоторых концепций – М.: Наука, 1989. – С. 110-137.
11. Петрушенко В. Начала метафизики (обзор истории и проблематики) / В. Петрушенко. – Днепропетровск: «ФЛП Середняк Т. К.», 2014. – 320 с.
12. Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер; [пер. с нем. В. В. Библихин]. – СПб.: Наука, 2003. – 450 с. – (Слово о сущем).
13. Хайдеггер Мартин. Мой путь в феноменологию / Мартин Хайдеггер; [пер. с нем. В. Анашвили при участии В. Молчанова] // Логос. – № 6. – 1995. – С. 82-90.
14. Хайдеггер М. Пролегомены к истории понятия времени / М. Хайдеггер; [пер. с нем. Е. В. Борисов] – Томск: Водолей, 1998. – 384 с.
15. Херрман Ф.-В. фон. Понятие феноменологии у Хайдеггера и Гуссерля: Сб / Ф.-В. фон Херрман; [пер. с нем. И. Инишев]. – Мн.: Пропилеи, 2000. – 192 с.
16. Черняков А. Г. Онтология времени. Бытие и время в философии Аристотеля, Гуссерля, Хайдеггера / А. Г. Черняков. – СПб.: Высшая религиозно-философская школа, 2001. – 460 с.
17. Ямпольская А. В. Феноменологическая редукция как прием / А. В. Ямпольская // Вопросы философии. – 2017. – № 2. – Режим доступа: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=1570&Itemid=52

Возняк С.В.

Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника

КАТЕГОРИАЛЬНО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ ХАЙДЕГГЕРОВСКОГО ПОНИМАНИЯ ОНТОЛОГИЧЕСКОЙ СИТУАЦИИ ЧЕЛОВЕКА

Аннотация

Статья посвящена рассмотрению антропологических идей в фундаментальной онтологии Мартина Хайдеггера. Доказывается, что нецелесообразным является обвинение Хайдеггера в элиминации данной проблематики, поскольку широта интерпретации понятия Dasein может пониматься как фундамент для постройки альтернативной антропологической концепции. Раскрытие сущностных черт Dasein позволяет говорить о различии феноменологии М. Хайдеггера и Э. Гуссерля как о категориальном источнике хайдеггеровского понимания онтологической ситуации человека.

Ключевые слова: трансцендентальное сознание, бытие, сущее, феноменология, человек, интенциональность.

Vozniak S.V.

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

CATEGORY-METHODOLOGICAL BASES OF HAYDEGGER'S UNDERSTANDING OF THE ONTOLOGICAL SITUATION OF HUMAN

Summary

This article is devoted to anthropological ideas in fundamental ontology of Martin Heidegger. It is shown that charges of Heidegger eliminating this issue is inappropriate as a broad interpretation of the notion of Dasein can be understood as the foundation for building an alternative anthropological concept. Disclosure of essential features of Dasein allows to talk about distinguishing of E. Husserl and M. Heidegger phenomenology as categorical source haydegger's understanding of the ontological situation of human.

Keywords: transcendental consciousness, existence, essence, phenomenology, human, intentsionality.